

**Hakan Kırımlı, Nicole Kançal-Ferrari, *Kırım'daki Kırım-Tatar (Türk-İslâm) Mimari Yadigârları*. Ankara: T.C. Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı Yayınları: 01, 2016.**

Kırım Tatarları, 15. yüzyıl ortalarında kurulmuş ve 1783 yılında Rusya'nın Kırım'ı ilhakına değin Osmanlı imparatorluğunun büyük etkisi altında iktidarını sürdürmüş olan Kırım Hanlığının devamıdır. Esasen Kırım'daki Türk mevcudiyeti altıncı yüzyıla kadar gitmektedir. Kırım Hanlığı 1774 yılındaki *Küçük Kaynarca* Anlaşmasıyla birlikte Osmanlı'nın idaresinden çıkmış ve 1783 yılında Rusya'ya ilhak etmiştir. 1783 yılından önce Kırım nüfusunun çoğunluğunu Kırım Tatarları oluşturmaktaydı ve Kırım 1600 camisi ve 25 medresesiyle o dönemin en önemli İslami merkezlerinden biriydi. 1850'li yıllarda birçok Kırım Tatarı Rusya'nın baskıcı politikaları ve savaşlar nedeniyle Anadolu'ya doğru kitleler halinde göç etmeye başladı.

1917 yılında Kırım Tatarları o topraklarda ilk demokratik cumhuriyetlerden olan Kırım Halk Cumhuriyetini ilan etti ancak kurdukları devlet bir ay içinde Bolşevikler tarafından işgal edildi. 1921 yılında Kırım Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyetini kuran Kırım Tatarı lider (Veli İbrahimov) Sovyet hükümeti tarafından 1928 yılında idam edilmiş ve Kırım Tatarı ileri gelenleri 'burjuva-milliyetçiliği'yle suçlanarak büyük baskı altına alınmıştır (Fisher, 1978: 141-142). Kırım Tatarlarının kültürü ve kimliği radikal Ruslaştırma ve Sovyetleştirme süreçlerinden ciddi biçimde zarar görmüştür. İkinci Dünya Savaşı sonunda Kırım Tatarları Stalin tarafından 'toplu ihanet'le suçlanmış ve 1944 yılının Mayıs ayında Kırım'dan topluca Sibiry'a ve Özbekistan'a sürülmüştür. Sürgüne gönderilen Kırım Tatarlarının milli ve kültürel kimliklerini ortaya koyması engellenmiştir. 1954 yılının Mayıs ayında Kırım -nüfusunun çoğunluğu Rus olduğu halde- Sovyetlerin tek taraflı kararıyla, Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlanmıştır.

1950'li yıllarda *Stalinsizleştirme* süreci bağlamında Stalin tarafından daha önce sürülmüş olan Çeçenler, İnguşlar, Karaçaylar, Balkarlar dönmeye başlamışlarsa da Kırım Tatarlarının dönüşüne izin verilmemiştir. Kırım Tatarları ancak Sovyetlerin dağılmasından sonra anayurtlarına dönebilmiştir. Uluslararası camianın dikkatini çekebilmek için ciddi kampanyalar yürüten Kırım Tatarları kullandıkları barışçı ve şiddet aleyhtarı dil sayesinde insan hakları ve kalkınma bağlamında uluslararası destek kazanmıştır.

1990'lı yıllardan itibaren 300 bin kadar Kırım Tatarı Özbekistan ve Sibiry'a gibi bölgelerden Kırım'a döndüğünde, Sovyetlerin Kırım Tatarlarının kimlik ve kültürüne ait izleri yok etmeye çalışmış olduğunu görmüştür. Sovyet yetkilileri Kırım Tatarlarına ait kültürel ve tarihi yapıları, camileri, mezarlıkları yıkmış, sokak isimlerini değiştirmiş ve tarih kitaplarını değiştirerek Kırım Tatarlarını Kırım'ın geçmişinden bütünüyle silmeye çalışmıştır. 1991 yılında ilk Kırım Tatar Milli Kurultayı Simferopol/Akmescit şehrinde toplanmış ve Kırım Tatarı Milli Meclisini kurmuştur. Kırım Tatarları Kırım nüfusunun yüzde 13'ünü oluşturmalarına rağmen Kırım'da Rus ve Ukraynalı politikacılar tarafından yürütülen yerel seçim kampanyalarında sıklıkla tehdit olarak gösterilmiştir. Kırım Tatarlarının Meclis binası ve kültür merkezleri dışında Müslüman mezarlıkları ve türbelere vandalist saldırılar sıklıkla meydana gelmektedir.

2010 yılındaki Ukrayna Başkanlık seçiminden itibaren yaşanan gelişmeler Kırım'da Kırım Tatarı karşıtı kampanyaların artışına işaret etmektedir. Kırım Tatarı liderler AB yanlısı Ukraynalı çevreleri desteklemiştir ve

Rusya'nın Sivastopol'deki filosuna izin veren anlaşmanın feshedilmesini istemiştir. Rus işgalinden sonra Kırım Tatarı Milli Meclisi ve destekçileri Rus ilhakını meşru kılmayı amaçlayan referandumu boykot etmiştir. Kırım'ın ilhakından sonra kurulan Rus yanlısı fiili hükümet de Kırım Tatarlarının Sürgün yıldönümünü anma törenleri dahil tüm Kırım Tatar gösterilerine yasak getirmiştir. Ayrıca, Kırım Tatar Milli Meclisini, televizyon kanalını ve Kırım Tatarlarına ait kültür merkezlerini Rusya'nın anti-terör yasaları çerçevesinde cezalandırılmakla tehdit ederek kapanmaya zorlamıştır.

Profesör Hakan Kırımlı'nın Kırım Tatar milli hareketini derinlemesine inceleyen eserleri tarihi gerçeklere ışık tutmanın yanı sıra çoğunlukla orijinal saha araştırmalarının ürünüdür. Bu açıdan Kırım Tatar kimlik ve kültürünün yaşatılmasına katkıda bulunmaktadır. Kırımlı, 2012 yılında yayımlanan "Türkiye'deki Kırım Tatar ve Nogay Köy Yerleşimleri" başlıklı eseri için 300 civarında Kırım Tatar köyünü şahsen ziyaret ederek envanterini çıkarmıştır.

Bu incelemenin konusu olan "Kırım'daki Kırım-Tatar (Türk-İslam) Mimari Yادigarları" başlıklı eser T.C. Başbakanlık ve Yurtdışı Türkler ve Akrabalar Topluluğu Başkanlığı ve Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından desteklenmiş bir araştırmanın sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Hem proje yöneticisi hem de yazar olarak Hakan Kırımlı'nın Nicole Kañçal-Ferrari ile birlikte katkı verdiği eserde Gökçe Günel, İbrahim Adulla, Nariman Abdülvaap, Safiye Eminova ve Gülşen Dişli'nin katkıları yer almaktadır. Toplam 880 sayfayı bulan eser, Kırım'ın her bölgesinde titiz incelemeler sonucu ortaya çıkarılmış Kırım Tatar kültürel mirasının zenginliğini gözler önüne sermektedir. Örneğin, Bahçesaray'da bulunan ve Kırım'ı ziyaret edenlerin yakından bildiği Hansaray'ın yanı sıra, dünyada Altın Orda devletinden kalan nadide eserlerden biri olan "Özbek Han camii"nin tarihçesi ve 1886 yılından günümüze değin çekilmiş çeşitli fotoğrafları bu kitapta bulunmaktadır (s. 612).

Kitap, Türk-İslam kültürünün Kırım'da bulunan eserlerini coğrafi olarak yirmi iki bölümde ele almaktadır. Bu bölümler Akmeçet rayonu, Akmescit şehir ve rayonu, Akyar şehri ve şehir şurası balaklava rayonu, Aluşta şehri ve şehir şurası, Bahçesaray şehri, şehir içi ve rayonu, Ermenibazarı şehir şurası, Eskikırım şehri, Eski-yurt (Azizler mahallesi), Karasubazar şehri ve rayonu, Kefe şehri ve şehir şurası, Kerç şehri, Kezlev şehri, Kırkyer (Salacık), Sudak şehri ve şehir şurası, Yalta şehri ve şehir şurası ve Yedikuyu rayonunu içermektedir. Sayı olarak en çok esere Bahçesaray ev sahipliği yapmaktadır. Kitaptaki toplam 22 bölümde 184 eser tanıtılmış, bu eserlerin geçmişi ve bugününe ilişkin fotoğrafları paylaşılmıştır. Bu eserlerin 80 tanesi camii olmak üzere geri kalanı türbe (örneğin, Eski-yurt'taki türbeler, bkz. s. 426-442), tekke, mektep ve medreselerin dışında hamam, han kalıntıları, köprüler, Arabat kalesi (s. 862), Türk hendeği (s. 870), çeşmeler (örneğin, Sudak'taki çeşmeler için bkz. s. 816-820 ve Yalta'daki çeşmeler için bkz. 842-848), kapılar (örneğin Odunbazar kapısı için bkz. S. 752), Hansaray'daki harem odası (s. 294) ve bahçelerden oluşmaktadır. Buna ek olarak Tercüman gazetesi binası da kitapta yer almaktadır (s. 506).

Metodolojik açıdan kitap Türk-İslam mimarisi örneklerine odaklanmış ve İslamiyet öncesi Türk kavimlerinin Kırım'daki izlerini araştırma yoluna gitmemiştir. Ayrıca, 1990 yılından itibaren sürgünden dönen Kırım Tatarlarının inşa ettiği eserler ve şahsi meskenler Türk-İslam mimari özelliklerini yansıtsa bile genel olarak bu kitapta yer almamaktadır. Kitapta ele alınan tüm eserleri yerinde tespit eden araştırma ekibi, plan çizimi ve koordinatların belirlenmesini de içeren titiz bir saha araştırması yapmıştır. Buna ek olarak bu eserlere dair literatür taraması yapmakla yetinmemiş, saha araştırması sırasında yerli halk ve uzmanlarla

görüşmeler yaparak hem sözlü tarih verisi toplamış hem de güncel verileri literatürle karşılaştırarak analiz yapmıştır. Bu açıdan kitap Kırım'ın Türk-İslami geçmişine dair bilgiler içermekte ve tüm yıkımlara rağmen günümüze değin varlığını sürdürebilmiş olan eserlerin korunması için önemli bir adım teşkil etmektedir. Türkiye ile ortak kültürel değerler paylaşan Kırım'ın son dönemdeki Rusya-Ukrayna savaşı nedeniyle gözden kaçırılan Türk-İslami yapısını daha derinden incelemek isteyenler için bu kitap çok önemli bir kaynak niteliğindedir.

**Didem BUHARİ GÜLMEZ**

İstanbul Kemerburgaz Üniversitesi, didem.buhari@kemerburgaz.edu.tr